

УДК 811.161.2'42: 316.774

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ПОНЯТТЄВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «ДИСКУРСУ» В СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Кондріко А.А.

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

У статті проаналізовано походження поняття «дискурс», відображено рівні його трансформації протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття; з'ясовано типи дискурсів; систематизовано підходи до його визначення у контексті журналістикознавства; встановлено закономірності функціонування в сучасній науковій думці.

Ключові слова: *дискурс, медіадискурс, текст, комунікація, маніпуляція.*

Сучасна наукова думка характеризується процесом термінологічного новотворення або трансформацією вже відомих термінів до відповідної галузі знань. Найбільш дискусійним, на нашу думку, залишається питання використання поняття «дискурс», що з розвитком наукових знань набуває нових рис і класифікацій.

Мета дослідження: з'ясувати генезу дискурсу, особливості його лінгвістичного використання та функціонування у журналістикознавстві. Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати такі *завдання:*

- 1) дослідити еволюцію поняття «дискурс» з другої половини ХХ до початку ХХІ століття;
- 2) виокремити його основні поняттєві та типологічні категорії у лінгвістиці та журналістикознавстві;
- 3) синтезувати сучасні дефініції поняття «дискурс» у контексті мас-медіа.

Етимологічний екскурс засвідчує, що «дискурсом» у латинській мові називали бесіди вчених. Відповідно, зі значенням «діалог» слово увійшло до сучасних французької та англійської мов.

Існує низка версій щодо запровадження використання терміна «дискурс» у комунікативістиці. За одними даними, як термін лінгвістики це слово уперше було вжито американським дослідником А. Херрісом у 1952 році у статті «Дискурс-аналіз», присвяченій аналізу мови реклами, за іншими – термін ввів в обіг бельгійський мовознавець Е. Б'юїссанс, включивши його до соссюрівської дихотомії мови і мовлення як третій елемент.

У середині ХХ ст. термін вживали в англо-американських та французьких наукових колах на позначення мовлення, тексту загалом. Тоді вагомий внесок у його розробку внесли З. Харріс, М. Фуко, Т. ван Дейк та інші. Поява іншого наукового підходу була спричинена намаганням учених не сприймати мовлення і текст як продукт його творення тільки через граматичні категорії, зосереджуючись на структурі речення, а звертатися до соціокультурних ситуацій, ментальних

особливостей учасників комунікації, правил та стратегій створення і розуміння тексту [2, с. 42].

У сучасному розумінні термін «дискурс» було введено в науку наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст. з метою позначення творів усної мови, а також, ширше, як синонім до поняття «мовлення» (французька лінгвістична традиція), об'єкт дослідження «лінгвістики тексту», маючи на увазі вивчення закономірностей формування та функціонування текстів [6, с. 56]. Згодом дискурс було визначено як процес застосування мовної системи, а текст – як результат цього процесу [6, с. 10].

Російський дослідник Л. Чернейко розуміє під дискурсом вербалізований ідеологічний посередник між індивідуальним мовленням (ідіолектом) та мовою-кодом. Дискурсом є вербалізований світогляд, це мова, що несвідомо спрямовується суб'єктивними уявленнями про світ, де виявляються інваріанти картини світу (повсякденна, наукова, філософська, релігійна, поетична тощо) [9, с. 41].

Окреслюючи теоретико-методологічне тло дослідження, слід вказати, що в українській та зарубіжній лінгвістиці питаннями комунікативно-когнітивної природи дискурсу, його структуру, диференційні ознаки, специфіку функціонування розглядали такі дослідники, як Н. Арутюнова, Ш. Баллі, М. Бахтін, Е. Бенвеніст, А. Загнітко, Г. Почепцов, Т. Радзівєвська, В. Різун, О. Селіванова, К. Серажим, І. Соболева та інші.

На початку ХХІ століття слово «дискурс» набуло широкого розповсюдження й часто необгрунтованого використання. Однією з причин такої популярності, на нашу думку, є те, що єдиного конкретного й чіткого визначення його не існує. Сфера вживання зазначеного терміну є дуже широкою, що свідчить про його наукову полісемію.

Якщо спочатку дискурс використовували на позначення мови, мовлення, тексту, діалогу і стилю, то у теперешніх умовах можна зустріти наукові праці про дискурс історії, дискурс права тощо. «Дехто із сучасних учених (О. Власова, Н. Волкогон, Г. Жуковець, О. Ільченко), – зазначає Т. Єщенко, – ототожнює дискурс із предметом дослідження різних наук (соціологічний, політологічний, філологічний), сприймає його як вияв культурної комунікації (дискурс культури, модернізму, постмодернізму), етнокультурних особливостей спілкування (міжкультурний, різномовний, іншокультурний), культурно-історичних особливостей комунікації (дискурс Нового часу, Відродження)» [2, с. 44].

Нині вже загально визнаними є трактування дискурсу як складного комунікативного явища, компонентами якого є текст і екстралінгвальні чинники (фонові знання, погляди, настанови, цілі адресата) [6, с. 57]. Усвідомлення того факту, що саме через тексти, де фіксується упорядкована інформація про світ, ми здебільшого отримуємо як загальні, так і спеціальні знання, спричинило появу дискурсного напрямку когнітивних досліджень, пов'язаного із розробкою ідей відносно когнітивних механізмів розуміння дискурсу та способів його концептуальної організації.

Сучасний український лінгвіст Ф. Бацевич кваліфікує дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, письмову, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретними формами життя залежно від тематики

спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [2, с. 43]. Отже, дискурсом можна назвати будь-який вияв комунікації у суспільстві (вербальний, невербальний тощо); комунікацією за допомогою окремих каналів (зоровий, слуховий, тактильний); презентацією правил і норм спілкування, втіленням мети мовців (етикетний, лайливий, повчальний).

Авторитетною є думка К. Серажим, яка під дискурсом у журналістикознавстві розуміє складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конститууючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуцентом (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо) [7, с. 89].

Дискурс – це, образно кажучи, життя тексту в нашій свідомості, це накладання інформації, яку ми отримуємо з цього тексту, і нашого знання про обставини, вплив його породження на ментально-чуттєве інформаційне поле нашого індивідуального «Я».

Продовжуючи аналіз дискурсу, вважаємо за потрібне підкреслити важливість його мовленнєвого та комунікативного аспектів, а також дискурсивність.

Дослідники класифікують дискурс за різними ознаками. Так, залежно від виду інформації, носієм якої є дискурс, його поділяють на об'єктивний і суб'єктивний, правди, істини і брехні, духовний, сакральний, релігійний, філософський, метафізичний, християнський, православний, міфологічний, міфічний, апокаліптичний, символічний. За соціальними, віковими і статевими характеристиками учасників комунікації виділяють дитячий, молодіжний, феміністичний, політичний, радянський, радикальний та ін. типи дискурсів. Відповідно до типів і форм мовлення, структури повідомлення, розрізняють монологічний, діалогічний, полілогічний, наративний, іронічний дискурси. Залежно від сфери його реалізації, дискурс може бути юридичний, газетний, судовий, театральний, рекламний, святковий тощо [2, с. 44]. Немає жодних сумнів, що наведеними різновидами дискурс не обмежується.

Сучасний процес становлення інформаційного суспільства призвів до розробки низки напрямів дослідження цього феномену як у національних, так і міжнародних наукових колах. Когнітивний, міжкультурний, етно- та психолінгвістичний аспекти вивчення мас-медійного дискурсу, його розгляд крізь призму впливу на суспільну свідомість у новітній період набули особливої актуальності [4, с. 58].

На думку І. Тирон, однією з головних проблем медіа-дискурсу є його структурно-семантична будова. Це пов'язано, насамперед, з тим, що медіадискурс – це неоднорідна, таксономічна система, у якій реалізуються різні з точки зору модусу види дискурсів: письмові (газетний та журнальний), усні (радіо- та теледискурс) та якісно новий Інтернет-дискурс. Тому встановлення структури медійного-дискурсу має відбуватися не тільки через призму медіатекстів, а й його окремих видів [8, с. 106].

Підкреслимо, що термін «медіадискурс» як сукупне поняття можна вважати дещо умовним, адже у засобах масової інформації представлено не один дискурс, а

певна їх кількість, що спричинено плюралістичною моделлю сучасного суспільства. Так, науковець Л. Чернейко вважає, що першочерговим завданням журналістики, а також орієнтованих на вивчення ЗМІ дисциплін філології, філософії, соціології та психології є аналіз вербалізації певних світоглядів та їх вимірювання, що й надасть можливість змоделювати реальні медіа-дискурси сучасної України [9, с. 40-41].

Наведемо низку особливостей мас-медійного дискурсу сьогодення. *По-перше*, апелюючи до почуттів споживача з метою ефективного впливу, він набуває яскраво емоційного забарвлення. Звісно, крім того, що маркована лексика привертає увагу реципієнта та допомагає чітко визначити ставлення автора повідомлення до зображуваних подій, фактів, психологічна гра на емоціях може спричинити нейтралізацію здатності індивіда виражено мислити і спровокувати відповідні дії.

По-друге, сучасні ЗМІ реалізують і маніпулятивну функцію. Маніпуляція є видом психологічного впливу, майстерне використання якого призводить до прихованого збудження у реципієнта намірів, що не збігаються з його актуальними бажаннями [1, с. 59]. Суб'єкт маніпулювання визначає комуніката як засіб досягнення власної мети, намагається підкорити його своїй волі.

Серед дієвих масово-інформаційних маніпулятивних прийомів необхідно назвати наклеювання ярликів для дискредитації певних осіб або ідей без будь-яких доказів (наприклад, використання okazіоналізму «нашист» як контекстуального синоніму до члена блоку «Наша Україна»); уживання концептуальних метафор (зокрема, і політичних), інвектив, трансформація відомих фразеологізмів та утворення перифрази (особливо у заголовках), активне залучення крилатих висловів тощо [4, с. 60-66].

Будучи когнітивним процесом, дискурс включає в себе особливості презентації і подачі інформації, а також особливості її сприйняття. Це означає, що ці особливості можна простежити як в межах певного національного дискурсу, так і межах певного видання [5, с. 54]. Іншими словами, способи презентації інформації у даному конкретному виданні можуть мати свою специфіку у порівнянні зі стратегією подачі інформації у даному типі дискурсу в цілому. З іншого боку, для адекватного розуміння інформації, що повідомляється, необхідним є збіг так званих когнітивних баз, чи фонових знань, учасників комунікації, тобто наявність певних знань і уявлень, характерних для членів даної мовленнєвої спільноти.

Керуючись цим принципом під час аналізу друкованих видань, О. Менджерицька говорить про наступні типи дискурсу:

- дискурс якісної преси;
- дискурс популярної преси (причому, варто окремо розглянути дискурс «жовтої» преси і дискурс глянцевого журналізму);
- дискурс спеціалізованих видань, таких як наукові і науково-популярні журнали.

Висновки. Таким чином, дискурс – передача когнітивного змісту, що вкладається адресантом адресату через текст в його лінгвістичному втіленні і закладених у ньому певних стратегій подачі інформації [5, с. 54-55]. Так, на нашу думку, у загальних рисах можна визначити дискурс як об'єкт дослідження і лінгвістики, і журналістикознавства. Однак бурхливий розвиток інформаційного суспільства змушує науковців звернути увагу на небезпечну здатність саме мас-медійного дискурсу впливати на формування світогляду реципієнтів.

Список літератури

1. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
2. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: [навчальний посібник] / Т. А. Єщенко. – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
3. Коваль Т. Л. Співвідношення понять «текст» і «дискурс» у сучасній лінгвістичній науці / Т. Л. Коваль // Філологічні трактати. – 2009. – № 1. – С. 54-58.
4. Кудрявцева Л. О., Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58-66.
5. Менджерицкая Е. О. Термин «дискурс» и типология медиадискурса / Е. О. Менджерицкая // Вестник Московского государственного университета. Серия 10. Журналистика. – 2006. – № 2. – С. 50-55.
6. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [На матеріалах сучасної газетної публіцистики]: Монографія / За ред. В. В. Різуна / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Либідь, 2002. – 392 с.
7. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти): дис.... д-ра філол. наук: 10.01.08 / К. С. Серажим. – К., 2003.
8. Тирон І. В. Особливості структурно-семантичної організації медійного дискурсу (на матеріалі газетних та журнальних медіа-текстів) / І. В. Тирон // Нова філологія. – Вип. 38. – 2010. – С.105-110.
9. Чернейко Л. О. Термин «дискурс»: поиски означаемого / Л. О. Чернейко // Вестник Московского государственного университета. Серия 10. Журналистика. – 2006. – № 2. – С. 34-41.

Кондріко А.А. Современные концепции понятийной интерпретации «дискурса» в социальной коммуникации // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №4. Часть 1. – С.152-156.

В статье проанализировано происхождение понятия «дискурс», отображено уровни его трансформации в течение второй половины XX – начала XXI века; выяснено типы дискурсов; систематизировано подходы к его определению в контексте журналистикознания, установлено закономерности функционирования в современной науке.

Ключевые слова: дискурс, медиадискурс, текст, коммуникация, манипуляция.

Kondryko A.A. Modern concepts of conceptual interpretation of «discourse» in social communications // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V.24 (63). – №4. Part 1. – P.152-156.

The article analyses the origins of the «discourse» concept, depicts the levels of its transformation in the second half of XX – early XXI century; establishes discourse types. In the study different approaches to defining discourse within the framework of (theoretical) journalism are systematized; patterns of the discourse functioning in modern science are established.

Key words: discourse, media discourse, the text, communications, manipulation.

Поступила до редакції 06.07.2011 р.